

FIGYELŐ

EGY SOR CIGÁNY*

**Alsószentmártoni fiatalok gondolatai
Korniss Péter és Závada Pál portrékötetéről**

*Korniss Péter–Závada Pál: Egy sor cigány
Corvina, 2011. 156 oldal, 3990 Ft*

78 ember. Pontosan ennyit számoltam össze, beleértve a könyv szerzőit, interjúalanyait és a kötetet feldolgozni segítő tanár kollégákat is. A 78 ember zöme roma származású középiskolás. Olyan fiatalok, akiknek a kötetben megismert életpályákéhoz hasonló buktatókkal, küzdelmekkel kell majd szembenézniük. Pontosítok. Akiknek egy része talán szembenézhet majd ezekkel a küzdelmekkel, zömük azonban valószínűleg nem részesül majd abban a kiváltságban, hogy eljuthasson eme küzdelmekig.

A feldolgozás során kerültük a sztereotip kérdéseket („melyikük a legszimpatikusabb, kinek az életét tudnád a sajátodként elképzelni”), mivel erre a legtöbb esetben hasonlóképpen betanult, semmitmondó válaszokat kaptunk volna. A mintegy két hét folyamán cseles, játékos feladatokat kaptak, melyek során azonban világossá tettük a számukra, hogy nem átverni akarjuk őket, hanem igazi véleményükre vagyunk kíváncsiak. A játékokat szívesen vették, s a feladatok megoldása során kiderült, hogy nemcsak a kötet nyilvánvaló üzenetét értik pontosan, hanem az ezzel kapcsolatban felvetődő kérdésekkel, kétségekkel is tisztában vannak.

Vizsgálódásunk során elsősorban nem a kötetről alkotott véleményükre voltunk kíváncsiak, hanem az ahhoz való viszonyukra fókuszáltunk. Hosszasan elbéléldtünk a könyv borítójával, pártját ritkító esztétikumával, anélkül, hogy belevastunk volna a tartalmába. A legfőbb di-

lemmát számukra is a cím jelentette, cigányokról, cigányokról és magyarokról, cigányokról és egyben magyarokról van-e szó? (A főcímet provokáló „bájos” mondóka ismertetését későbbre hagytam, kiderült, csak egyikük ismeri, egy nyilvános WC ajtaján olvasta.) Az egész oldalas, színes portrék és a nevek alapján a leggyakoribb vélemény az volt, hogy a kötet cigányokat és magyarokat mutat be. Íme, néhány első benyomás: „Azért ilyen selymes és nehéz, hogy tudják, hogy komoly dolgok vannak benne, és megvegyék az emberek.” „Biztosan azért vannak benne cigányok és magyarok, hogy kibékiálták őket a többiek szemében.” „Ha ilyen szép könyveket írnak, az azért jó, mert megváltozhat a véleményük rólunk.” Született egy kritikus vélemény is: „Túl szépek a nagy képek benne.” Mikor megkértem a fiút, fejtse ki bővebben, hogy érti ezt, így válaszolt: „Nincsen semmi hiba rajtuk, nem ilyenek vagyunk.”

Mikor felhagytam a kódósítással, s közöltem velük, hogy a könyv minden szereplője egyszerre roma és magyar, hosszas polémia bontakozott ki afelől, hogyan lehet valaki kettős identitású. „Biztosan úgy van, hogy az egyik szülőjük magyar.” „Azért mondják, hogy magyarok, mert próbálnak alkalmazkodni, hogy jobb színben tűnjenek fel.” „Az bennük a magyar, hogy magyar állampolgárok.” „Átélik egyben a cigányosat és a magyarosat.” „Mind cigányok, és csak az író mondja róluk, hogy magyarok is... de nem, ez nem jó, mert ebből nagy bunyó lett volna.” „Az a magyar és a cigány, aki annak gondolja magát.” E bölcs és valószínűleg mástól hallott gondolatot azonnal lehurrogták: „És akkor mit csinálsz, te... ha magyarnak mondod magad, de a magyarok mégis azt mondják, hogy cigány vagy.”

A könyv célját tekintve nem merült fel vita: „Azért írták, hogy megismerjék az életünket. Hogy tudják, milyenek vagyunk.” Azzal kapcsolatban viszont, hogy ez a cél eredményhez is vezet-e, már elhangzott néhány szkeptikus vélemény: „Ez a könyv elérheti, de nem is érheti el a célját. Mert ha bele is néznének, nem érdekel-

* A kötet feldolgozása során nélkülözhetetlen segítséget jelentett magyar, illetve magyar és roma kollégáim, Gyurgovics Renáta, Sinkovics Ádám és Csonka Sándor munkája. – T.-T. L.

né őket. De ha érdekelné is őket, az nem változtatja meg a cigányok sorsát.” Sőt, egy módfelett komor, pesszimista mondat: „Csak rosszabb lesz, még jobban utálni fognak.” A borúlátó fiatalembert egyik osztálytársa ezzel torkolta le: „Túl drága, nem veszik meg a szkinhedek, vagy csak néhányan részletre veszik meg.”

Körülbelül tíz tanulóval fiktív „rokoni” levelet írtunk egy általuk kiválasztott interjúalanyhoz, akinek az életét előzőleg megismerték. Semmilyen szempontból nem szabtuk meg, mit tartalmazzon a levél. Az irományok szükségszerűen iskolaidolgozat-szagúra sikeredtek. Szinte mindegyikük szembetűnő vonása, hogy a levélírók nem keresték, ennek megfelelően nem is találták a társadalmi előrelépés, sikeresség lépcsőfokait, holott ez valamennyi életrajz kulcsmomentuma. Jól példázza ezt az alábbi munka:

„Kedves Nagybátyám! Alsószentmártonból írok, szeretném megkérdezni, hogy jól vagy? Minden rendben van? Arra gondoltam, hogy talán lejössz, vagy én megyek hozzád, és csinálunk valamit, például biciklizni, focizni stb. De arra is gondoltam, hogy talán költözhetnék is hozzád, mert itt Alsószentmártonban mintha nem lenne élet és unalmas. Hallottam, hogy írtál egy könyvet, küldhetnél, hogy elolvassam. Talán be is mutathatnánk. Közösen is elolvashatnánk. Jelen pillanatba mivel foglalkozol, hol dolgozol? A feleséged jól van-e, a gyerekeid hová járnak iskolába? Mivel foglalkoznak, jól vannak-e? A régi házad még megvan, de már romos. Az öreg kutyád is jól van, én viszek neki kutyakaját. Most búcsúzom tőled, mert van egy kis dolgom.” A diák az interjú átböngészése során a következő adatokat jegyzetelte ki a címzettől: „Szabolcs Szatmár megyei képviselő. Mezőgazdasági szakember. Nagyon jó ember.”

Iskolánk pedagógiai programjának alapvető eleme a jövőképzés, szinte már az unalomig sulykoljuk a továbbtanulás révén megvalósítható társadalmi előrelépés fontosságát. Erre vannak is pozitív példák, sokan érettségiztek, sikeresen továbbjutottak a felsőoktatásba. Ennek ellenére a tanulók őszinte megnyilvánulásainak zöme azt sejteti, hogy az értelmiségi lét (és a könyvben megszólaltatott „huszonnégy mai magyar” zömében ebben él) a roma fiatalok számára egyfajta „mitikus dimenzió”, ami csak az iskola falai között, a tanórákon és a tanárok által hangoztatva nyílik meg, a valóság egészen mást sugall a számukra.

Mikor az interjúkban vázolt sorsok közös elemét próbáltuk megtalálni, kiviláglott, hogy a zárt roma közösségekben élő gimnazisták pontosan olyan tisztán látják a társadalmi mobilitás törésvonalait (nyugodtan írhatnám: áthidalhatatlan szakadékaikat), mint a kötet értő célközönsége. Ennek alapján a megismert életutakat az osztályok a „romantikus” és „realista” (saját megfogalmazásuk) kategóriákba sorolták, melyek semmilyen összefüggésben nem álltak sem az interjúalanyok életkorával, sem a hozzájuk fűződő esetleges szimpátiával. Így például a fiatalok többsége elképzelhetetlennek találta, hogy agrármérnök, orvos, hegedűművész, református lelkész vagy költő váljék belőle, míg a táncos, kőműves vállalkozó, tanító, hivatásos katona vagy rendőr alternatívát már az inkább megvalósítható, reális elképzelések közé sorolták. Ebből az olvasható ki, hogy a romák irányába tanúsított, akár pozitív sztereotípiák áthatnak a most felnövekvő generációra. Áthatnak, de nem hatnak igazán, mert arra a kérdésre, ismernek-e személyesen is romát a „reális” hivatások közül, alig tudtak egy-két példát felsorolni. Orsós János neve merült fel a leggyakrabban, őt a faluban többen is személyesen ismerik.

Az életutak más aspektusú elemzésekor két motívum domborodott ki plasztikusan, a „jómódú család” és a „szerencsés esemény”. Az előbbi nem szorul magyarázatra, a zenész romákat nemcsak a roma társadalom, hanem a laikus közmegejtélés is jobb módúnak, kvázi értelmiséginek tekinti. Ugyanakkor a gazdagabb szülők motívuma olyan sorsok esetében is említésre került, mint például Rostás Ottóé, akinek sikereiben szinte semmilyen szerepet nem játszott a származás. A másik alapmotívum a „váratlan szerencse”, a segítő szándékú tanárok, barátok felbukkanása. Ezt a meseelemet a gyerekek valósággal vadászták. Megjegyzem, maguk az interjúvoltak is minden esetben kitértek arra, minek, illetve kinek köszönhetik integrálódásuk fordulatát. A „miben hasonlít, és miben különbözik az életetek” kérdéskör során világosan kiderült, a „cigánysorsból” nem vezetnek járt utak, kiéptett grádcicok a társadalmi boldogulás felé. Íme egy tipikusnak mondható válasz Orsós Zsuzsanna életéről: „Hogy miben hasonlítunk és különbözünk, ő is cigány, én is cigány vagyok, egyforma a vérünk. Ő is bátor, én is bátor vagyok, de neki megvolt a szerencséje.”

Minden osztállyal végiggondoltuk a megoldhatatlannak tűnő társadalmi dilemmát: miként lehetne enyhíteni, esetleg meg is szüntetni a faji diszkriminációt Magyarországon. A tanulók szabadon ötletelhettek, s a számos elképzelés közül végül öt lehetőség körvonalazódott: a többségi társadalomba való beilleszkedés, azaz az integráció; a cigányság teljes feloldódása, asszimilációja; a roma identitás egyéni meg-, illetve letagadása; az izolált, zárt roma közösségben eltöltött élet (Alsószentmárton mint gyakorlatilag színcigány település mintapélda erre); végül pedig az ország elhagyása, a kivándorlás. Tanítványaink mindegyikre láttak már példát ismeretségi körükben, illetve tanultak róla a történelemórák során. A lehetőségeket egytől ötig pontozták, annak megfelelően, melyiket tartják a legkevésbé, illetve a leginkább megvalósíthatónak.

Bár a kötet mind a 24 megszólítottja az integráció útját választotta (megőrizve ugyanakkor roma identitását), ez a lehetőség még a gyenge közepest is alig érte el. A teljes asszimilációt és a származás megtagadását a legtöbben kizártnak tartották, részint büszkeségből, bár egyesek nyíltan kimondták, hogy maguk a „magyarok” nem hagynák a beolvadást, az elmagyarosodást. Következésképpen fölényesen győzött az izolált, homogén roma közösségbe zárkózás és a kivándorlás alternatívája.

A „statisztikához” az egyik lány szorgalmi feladatként fogalmazást is írt, ez szinte tökéletesen visszaadja a pontszámokból összesített eredményt: „Szerintem a nemzetiség megszűntetése nem helyes, mivel az Isten azért teremtett, hogy ne tagadjuk le származásunkat. Én nem tagadnám le. Mindenki azt szeresse, ami vagyunk. Csak cigányok között élni szerintem jó, mert biztonságban érezzük magunkat. De nem is jó, mert így nem tudunk beilleszkedni más társaságokba. Én nem azt mondom, hogy ne éljünk cigányok közt, hanem hogy egy kis részben változtassunk az életünkön. A kivándorlás számunkra egy menedék.”

A fenti eredmény csak kívülálló szemében riasztó, a roma közösségek életét belülről ismerő számára fájdalmasan „természetes”, magától értetődő. Az immár több generáció óta egyre fokozódó diszkrimináció oda vezetett, hogy a kirekesztettek ezrei (tízezrei? százezrei?) mára már önként választanák a kirekesztőknek legtesztetösebb megoldást: legszívesebben falak

mögé zárkóznának, ahol biztonságban érezhetik magukat, vagy elmenekülnének az országból. Egy néhány települést lefedő középiskola statisztikája nyilván nem reprezentatív, mindamellett gyanítom, hogy egy minden bizonnyal soha el nem készülő országos felmérés hasonló eredményhez vezetne.

Tenigl-Takács László

TÖRTÉNETEK, HATÁROK

Petrik Iván: Ki ölte meg Jean Cassint?

Liget Műhely Alapítvány, 2011. 308 oldal, 2500 Ft

Van Petrik Iván első kötetében egy AUTOEXEFUTATÁSA című novella. Ennek első szakaszában megtudhatjuk az elbeszélőtől, hogy sokáig a cornwalli Land's Endbe szeretett volna elutazni, megnézni „a helyet, ahonnan nincs tovább”, később azonban megváltoztatta a terveit. Az új úti cél Jerez de la Frontera lett, mondván, „jó, ha egy határnak van két oldala”. Ennek a városnak a neve a kötet több novellájában is visszatér, ami főleg annak fényében válik jelentőségtelivé, hogy ez az ismétlődés jóformán az egyetlen bizonyíték arra, hogy az itt egy könyvbe gyűjtött – korábban kivétel nélkül a *Ligetben* megjelent – novellák tudnak egymás létezéséről. – Ez látszik az egyik kulcsnak ehhez a kötethez.

Ha pedig a novellák közös pontjait keressük, feltűnhet az is, hogy egy szó már-már hivalkodó gyakorisággal bukkan fel ebben a könyvben: a *történet*. Nem épp ártatlan szó, egyébként is könnyen szemet szúr, elvégre mára több generáció nőtt fel annak tudatában, hogy a történetek léte (vagy nemléte, máshogyléte, eltűnése és visszatérése) a magyar irodalom legfontosabb poétikai, esztétikai, ideológiai, sőt politikai kérdése – sokan emiatt mára, úgy tűnik, kissé rá is untak erre a problematikára. Minderről nem esik szó Petrik Ivánnál (nem úgy, mint mondjuk Esterházy ESTI-jének értetlenkedő kiszólásaiban), viszont nyilvánvalóan nem tartozik azok közé, akik már ásitának, ha felmerül a téma, hiszen tényleg lépten-nyomon *történetekbe* botlunk: „*De ez egy másik történet*”, „*élete története házasságainak története*”, „*a történetei szerint három anyja volt és hat apja*”, „*mesélt erről-arról, és kérte, fő-*